

Right to Challenge: Kan Barneveld de uitdaging aan of blijft het bij een droom?

Een christendemocratisch antwoord

Afstudeeropdracht Maarten Schipper
CDA Talent Academie 2014-2015

Mentor: Asje van Dijk, CDA burgemeester gemeente Barneveld

Inleiding

De vraagstelling voor deze afstudeeropdracht luidt of de gemeente Barneveld de uitdaging aan wil gaan (Right to challenge) of dat dit blijft bij een droom. Maar wat is nu eigenlijk Right to challenge? En welke uitdaging ligt er dan ten grondslag?

De aard, omvang en kwaliteit van publieke dienstverlening zijn in Nederland, en ook in Barneveld, niet zelden onderwerp van discussie en debat: welke publieke diensten levert de overheid nog wel, welke juist niet, hoeveel mag het kosten en met welk kwaliteitsniveau zijn we tevreden?

Tegelijkertijd zien we de samenleving veranderen en de rol van de overheid verschuiven. Er wordt een groter beroep gedaan op de samenleving zelf en het begrip (burger)participatie is inmiddels verankerd geraakt in vrijwel elk coalitieakkoord. Maar termen als *meedoen*, *eigen initiatief* en *burgers betrekken* stellen niets voor wanneer burgers niet alleen het vertrouwen, maar ook de middelen en de verantwoordelijkheid krijgen om hun steentje bij te dragen aan de leefbaarheid, het welzijn en de dienstverlening in hun buurt, wijk, dorp of stad.

In het Verenigd Koninkrijk heeft de overheid deze middelen en verantwoordelijkheid wel aan de burgers gegeven. Sinds 2012 is de zogeheten 'Localism Act' van kracht waarin buurtrechten zoals Right to Challenge (het recht om uit te dagen) is opgenomen. Right to Challenge houdt in dat een groep burgers, of leden van bijvoorbeeld wijk- en dorpsraden, verenigingen of vrijwilligersorganisaties, die menen een publieke dienst zelf beter te kunnen organiseren, het recht heeft om de gemeente 'uit te dagen'. Wanneer vervolgens aan bepaalde voorwaarden is voldaan, moet de gemeente de betreffende dienst (opnieuw) aanbesteden en burgers in de gelegenheid stellen zelf een offerte uit te brengen. Blijken welzijn, financiering en dergelijke daarin inderdaad te zijn gewaarborgd en verbeterd, dan moet de dienst worden overgedragen. Zo kunnen kleine, compacte diensten als buurtonderhoud, groenbeheer en wijkwerk, waarvan de inwoners denken dat deze efficiënter en effectiever kunnen worden geregeld, door burgers zelf worden overgenomen. Burgers kunnen dus zelf bepalen (directe democratie) wat zij belangrijk vinden en wat ze willen oppakken. Dit kan de samenwerking tussen burgers bevorderen en kan veelal goedkoper worden uitgevoerd dan als de overheid het zou oppakken.

Nu het in het Verenigd Koninkrijk mogelijk is om als burger of kleine gemeenschap de overheid en gemeenten uit te dagen rijst de vraag waarom dit niet ook mogelijk zou zijn in de gemeente Barneveld. Op het eerste gezicht zou dit een uitgelezen kans voor het CDA zijn om dit nader uit te werken in de gemeente. Immers, het CDA wil mensen weer zelf laten beslissen over de wereld om hen heen. Kort en goed wil het CDA een samenleving waarin mensen, samen met anderen zoveel mogelijk zelf bepalen.

Het klinkt natuurlijk wel mooi maar er wordt ook wel wat van de burger of gemeenschap verwacht. Kunnen burgers en een gemeenschap deze verwachting wel aan en willen ze dit eigenlijk wel? Is er bovendien wel behoefte van de burger om in sommige gevallen het heft in eigen handen te nemen? Met ander woorden: wil en kan Barneveld deze uitdaging aan gaan? Ik zal het christendemocratisch gedachtegoed over bovengenoemde stelling beschrijven aan de hand van drie standpunten.

Standpunt 1 (voor): Aangezien burgers veelal effectiever, innovatiever en creatiever zijn dan overheden dienen zij het recht te krijgen om overheidsdiensten/faciliteiten die op een ineffectieve manier worden geleverd zelf, met elkaar, van onderop, over te nemen.

Huidige situatie

De overheid spendeert jaarlijks miljoenen aan allerlei lokale problemen maar de echte verbeteringen blijven vaak uit. Dit komt mede omdat het voor de overheid moeilijk is om echte innovatie door te voeren. Echte innovatie en verbetering komen eigenlijk altijd uit de samenleving zelf en niet vanuit de overheid.

De mens centraal

Voor christendemocraten begint de democratie met de erkenning dat mensen pas ten volle tot hun recht komen in relatie met anderen. Naast het feit dat mensen zijn geschapen naar het beeld van God, leven mensen bovendien niet voor zichzelf, maar met elkaar: samen leven doe je niet alleen. In een democratie kunnen mensen verantwoordelijkheid nemen voor elkaar, voor hun omgeving en voor de samenleving. Christendemocraten willen daarom waarborgen dat mensen elkaar kunnen blijven ontmoeten in buurten en wijken, kerken en moskeeën, scholen en verenigingen, en maatschappelijke organisaties en ondernemingen. De samenleving krijgt juist vorm via zulke instituties. In die sociale verbanden begint voor een christendemocraat dan ook de democratie. Daar vormen mensen zich tot democratische burgers en kunnen zij hun talenten in dienst van de samenleving inzetten. Mensen zijn geroepen het appel dat de samenleving op hen doet te beantwoorden.

Gespreide verantwoordelijkheid en rentmeesterschap

Het CDA heeft zich altijd onomwonden uitgesproken voor het maatschappelijk initiatief van burgers. Een van de vaste waarden in dat verband is de gespreide verantwoordelijkheid. Daarbij is vertrouwen het onderliggende kernbegrip: als mensen en hun verbanden elkaar vertrouwen, gaan zij zich betrokken voelen bij en verantwoordelijkheid nemen voor hun leefomgeving. Simpel gezegd houdt gespreide verantwoordelijkheid in dat het bij een klus eigenlijk altijd verstandig is om zoveel mogelijk verschillende talenten in te schakelen. Dat is verstandiger dan wanneer een persoon of een instantie de dienst uitmaakt en wel even zegt hoe het moet. Ieder talent telt.

Aan de andere kant betekent dat ook dat de overheid ruimte dient te geven aan mensen, groepen mensen of instellingen die zo in beweging komen. Gespreide verantwoordelijkheid gaat er dan ook vanuit dat niet alles door de overheid hoeft te worden opgepakt maar dat burgers en maatschappelijke organisaties ook een rol spelen. De kennis, de innovatieve kracht en de betrokkenheid die bij mensen aanwezig is als het gaat om de directe zorg voor hun kinderen, hun naasten, hun eigen leefomgeving kan nooit door de overheid geëvenaard worden. Daarom is het van groot belang juist daar ruimte te geven en hooguit aanvullend op te treden. Als burgers de talenten die ze hebben willen gebruiken in hun omgeving en de overheid ze de ruimte en het vertrouwen geeft om eigen initiatieven te ontplooien zal Right to Challenge bij uitstek een mogelijkheid zijn om dit te bewerkstelligen.

Het CDA ziet de Bijbel als belangrijke inspiratiebron; uit de Bijbel halen we dat we op een verantwoordelijke manier met de aarde moeten omgaan. Het begrip rentmeesterschap kan in dit geval breed aangeduid worden in die zin dat mensen met wat aan hen in toevertrouwd niet om moeten gaan als eigenaar die doet wat hij wil met zijn bezit, maar als rentmeester die verantwoording heeft af te leggen over zijn beheer aan de echte eigenaar. De echte eigenaar is God, de schepper. In de eerste plaats heeft de rentmeester geen vrijbrief, maar een mandaat,

een opdracht. Daarnaast is een rentmeester zuinig op hetgeen hij beheert en weet dat ook toekomstige generaties moeten leven in gezondheid en veiligheid. Met andere woorden een rentmeester jaagt het bezit er niet door, maar beheert het zorgvuldig om het, zo mogelijk aangevuld, terug te geven aan de eigenaar of door te geven aan de volgende rentmeester. Op het gebied van Right to Challenge kunnen we het begrip rentmeesterschap dan ook betrekken op een aantal aspecten, namelijk allereerst de effectievere manier van organiseren dat met minder kosten en verspilling gepaard zal gaan. Verder zijn burgers creatiever en innovatiever dan (logge) overheden. Burgers kunnen met minder verspilling en hun innovatieve denkkraft veel bereiken. Daarnaast heeft het begrip rentmeesterschap hier ook nog een sociale dimensie, namelijk ingeval burgers de vrijheid en ruimte krijgen om rechten over te nemen van de overheid hetgeen een bijdrage zal leveren om de wereld goed of zelfs beter achter te laten voor de volgende generaties. In zoverre kan dit dan ook een belangrijk argument zijn om als CDA het Right to Challenge voor zover mogelijk meer te promoten en op de gemeentelijke agenda te krijgen.

Standpunt 2 (voor): Indien burgers het recht krijgen om publiekrechtelijke taken over te nemen zal dat de onderlinge betrokkenheid van burgers vergroten.

Huidige situatie

De gemeente Barneveld is nog altijd een prachtige en veilige gemeente om in te wonen. Toch kan men nog wel eens ontevreden zijn met de zorg die al dan niet wordt verleend, het onderwijs, de sociale woningmarkt (en huursector) en gemeentelijke belastingen. Zelfs op het hoogtepunt van de financiële crisis maakten mensen zich niet alleen zorgen over hun eigen inkomen, hun huis of baan maar ook over de manier waarop we samenleven. Of juist niet samenleven. Immers, hoe vaak hoort men niet dat we leven in een individualistische samenleving waar mensen enkel gericht zijn op zichzelf? Ook in Barneveld luidt het gezegde: eerst zelf, dan samen en dan gemeente. De vraag is dan hoe het zover heeft kunnen komen en waar de oorzaak van dit onbehagen vandaan komt? Het korte antwoord is dat er een samenleving is gebouwd die nagenoeg aan het infuus van de overheid is gelegd. Overheidsdenken en handelen is gaan prevaleren boven het vermogen van mensen om gezamenlijk zelf maatschappelijke vraagstukken op te lossen. Dit is een verkeerde keuze en heeft tot gevolg dat mensen afhankelijk zijn geworden en de eigen ambitie om problemen op te lossen is ontnomen: "Daar moet de overheid maar voor zorgen". Een samenleving zou juist een solidaire gemeenschap moeten zijn waar mensen voor elkaar zorgen en naar elkaar omzien.

Solidariteit

Solidariteit is noodzakelijk om de samenhang binnen een gemeenschap te verzorgen. In het verleden was dit vrijwel aanwezig, maar de onderlinge samenhang binnen gemeenschappen is nu bijna volledig verdwenen. Mensen kunnen nu veelal geen beroep (meer) doen op burens of familie. Iedereen heeft het immers 'druk'. Mensen worden soms gewoonweg aan hun lot overgelaten en moeten zelf maar zien hoe zich kunnen redden. Voor sommigen is dat een onmogelijke opdracht. Om juist hier wat tegen te doen en te kunnen doen is dan dat de overheid niet bepaalt welke diensten er aangeboden moeten worden, maar dat de burgers dat zelf zal kunnen doen. De burgers worden verondersteld zelf keuzes te willen en kunnen maken. Daarom zouden burgers een grotere invloed moeten krijgen op het aanbod aan diensten en producten. Dit zal de betrokkenheid van de overheid verminderen, maar die van burgers juist versterken. Solidariteit is nog altijd nodig voor een goed functioneren van de huidige samenleving. Er zullen te allen tijde burgers zijn die hun levensopgave niet zelf kunnen verwezenlijken. Om het wel te kunnen realiseren hebben ze de hulp van een ander nodig. Het maakt dan niet uit wie dat zal

zijn, als het maar gebeurt. Dit zal de onderlinge betrokkenheid en binding vergroten en past bovendien in het streven naar een waardig bestaan. Want een waardig bestaan betekent dat iedereen volwaardig aan een samenleving kan deelnemen. Dat een burger met trots kan kijken naar zijn bijdrage aan de gemeenschap.

Kort en goed zal dat betekenen dat er minder naar de overheid gekeken zal worden en de burger daarvoor in de plaats zelf zal nagaan wat hij kan doen om te voorkomen dat hij een beroep op de solidariteit van een ander moet doen. De burger dient zijn talenten in te zetten en dat niet alleen voor zichzelf maar voor de gehele gemeenschap waar hij deel van uitmaakt. De gemeenschap mag daarnaast een beroep doen op ieder lid om zijn talenten in te zetten voor het welzijn van de gehele gemeenschap. Natuurlijk moet er rekening gehouden worden met burgers die echt niet kunnen of gedeeltelijk niet kunnen. In een solidaire samenleving is er ook oog voor deze groep mensen. Omzien naar elkaar, help elkaar en zorg voor elkaar. Dat zal een samenleving opleveren waar de onderlinge betrokkenheid groot is. Dit zal een goede invulling en vormgeving van actief betrokken burgers vergen. Het CDA kan daaraan juist bijdragen, dat faciliteren en aanjagen in discussies en in het dagelijks handelen. Dat is de opdracht die het CDA zich kan stellen. Het CDA kan de samenleving teruggeven aan de burgers en ruimte laten voor het eigen initiatief en eigen maatschappelijke organisaties die mogen bouwen en vertrouwen op eigen vakmanschap. Daarbij behoort het CDA dus wel oog te houden voor de kwetsbaren in de samenleving. Naar schatting is een-vijfde van de mensen niet in staat om hun burgerschap voluit vorm en inhoud te geven. Desondanks moeten zij kunnen vertrouwen op een overheid die het schild van de zwakken is en blijft.

Standpunt 3 (tegen):

Right to challenge zal niet succesvol zijn aangezien burgers weinig expertise bezitten om er werkelijk uitvoering aan te geven en gemeenten het veelal moeilijk vinden om 'los te laten'.

Huidige situatie

Sinds begin van dit jaar zijn veel zorgtaken vanuit de landelijke overheid overgeheveld naar de gemeenten. Vanaf 1 januari 2015 is de nieuwe WMO ook van kracht gegaan, welke wet een amendement 'Right to challenge' kent. Het amendement regelt hoe de burgerinitiatieven betrokken kunnen worden bij de uitvoering van het beleid en aan welke criteria ze dan moeten voldoen. In de nieuwe WMO staat dat burgers de gemeente mogen uitdagen als zij denken dat ze de zorg beter kunnen verlenen dan de gemeente. In de beoordeling nemen gemeenten ook de sociale meerwaarde mee. Burgers kunnen zo een bod doen op de gehele zorgtaken, maar ook op een deel daarvan.

De idee achter zo'n Right to challenge is natuurlijk mooi. Het geeft burgers de kans om mee te doen en is bovendien een uitnodiging: burgers wees kritisch op de gemeente! De gemeente wordt zo ook op scherp gezet, want een groep bewoners die de gemeente uitdagen, hoe ga je daar als gemeente mee om?

Afgezien van het feit dat het recht nog niet zo lang bestaat zijn er ook wel andere dingen aan de hand die ervoor zorgen dat er nog niet massaal (succesvol) gebruik gemaakt wordt van dat recht. Dit kan allereerst komen doordat gemeenten een arsenaal aan weigeringsgronden hebben om een 'expression of interest' af te wijzen. Daarnaast zal een inkoopprocedure van start gaan die door de gemeente volledig wordt geformuleerd.

Met die inkoopprocedures gaat het vaak mis. Burgers missen de kennis en kunde dit handen en voeten te geven en daarnaast besteden gemeente de publieke taken op een veel te grote schaal aan onder het mom van efficiency, kostenbesparing en risicodekking. De schaal van deze

contracten zorgt er voor dat burgerinitiatieven zich vaak niet eens kunnen kwalificeren om mee te dingen naar het contract.

Thans bestaat voor een gemeente wel de mogelijkheid om de maatschappelijke waarde mee te laten tellen in de waardering van offertes, doch kunnen ze nog steeds nagenoeg op alleen prijs beoordelen. In die zin is het goed dat de wijziging van de WMO het mogelijk maakt om op kleinere onderdelen van een contract te bieden en geeft het gemeenten in ieder geval de mogelijkheid om de maatschappelijke waarde mee te nemen. Evenwel blijft het aanbestedingsbeleid weinig toegankelijk voor burgerinitiatieven.

Naast het feit dat een aanbestedingsbeleid niet voor iedere burger valt te doorgronden en burgers daar de expertise niet voor hebben, speelt verder nog het probleem dat gemeenten het veelal moeilijk vinden om publieke taken uit handen te geven. Het Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (LSA). Het LSA is in 2002 begonnen met experimenteren op verschillende terreinen. Deze experimenten worden gefinancierd door de Nationale Postcodeloterij, het fonds Werken aan Wonen en het ministerie van Binnenlandse Zaken. In de praktijk blijkt dat de overheid zeer veel moeite heeft met 'loslaten' en burgers ontwend zijn zelf verantwoordelijkheid te nemen. Feitelijk gezien wil de overheid eenvoudigweg nog te veel zelf doen.

Kortom er valt nog veel te halen. Het amendement zoals neergelegd in de WMO is een eerste aanzet en geeft burger, buurten en gemeenten de kans om te experimenteren. Meer dan een eerste aanzet is het nog niet nu gemeenten het moeilijk vinden om los te laten en burgers bovendien niet de capaciteiten en expertise in huis hebben om publieke taken van de overheid over te nemen.

Publieke gerechtigheid en solidariteit

Vanuit het christendemocratisch gedachtegoed speelt het begrip publieke gerechtigheid een belangrijke rol als we kijken naar overheidsbeleid. De overheid dient volgens dit begrip het onrecht te bestrijden, duidelijke grenzen te stellen en rechtvaardigheid te bewerkstelligen. Bovendien dienen de zwakkeren van de samenleving door de overheid beschermd te worden. Publieke gerechtigheid kan een belangrijke rol spelen bij Right to challenge. Immers, niet elke burger kan zijn verantwoordelijkheid nemen en publieke taken overnemen van de overheid. Dit kan zijn omdat de burger de nodige kennis niet heeft of zelfs fysiek niet in staat is de taken over te nemen. Voor deze groep dient de overheid wel te zorgen en dient betrouwbaar te zijn zodat mensen er op mogen vertrouwen dat de overheid zo nodig bijspringt.

Een betrouwbare overheid is een voorwaarde voor publieke gerechtigheid. Burgers dienen op de overheid te kunnen vertrouwen ook als ze niet in staat blijken om taken over te nemen. Een overheid die betrouwbaar wil zijn, moet bij alle wijzigingen in beleid regels in acht nemen, zogenaamde procedure regels. Met ander woorden: er dienen duidelijke en kenbare regels gesteld te worden die bovendien begrijpelijk zijn. Soms is regelgeving van overheidswege nodeloos ingewikkeld en complex, hetgeen ook bij aanbestedingsprocedures veelal het geval is. Voor de gewone burgers is dit vaak moeilijk te doorgronden. Is de burger eenmaal bereid om publieke taken over te nemen dan kunnen deze complexe regels er weer voor zorgen dat de burger afhaakt.

Zoals hierboven al eerder kort is aangestipt heeft de overheid vanuit het oogpunt van solidariteit een taak om de zwakke in de samenleving te beschermen. Right to challenge is een prachtig idee voor burgers die verantwoordelijkheid kunnen en willen nemen en de overheid kan uitdagen. Echter, niet iedereen kan dit. Juist voor deze groepen mensen is het belangrijk dat de overheid ze beschermd en de publieke taken zelf blijft uitvoeren. Hier dienen de mensen op te kunnen vertrouwen.

Conclusie

Een recht om uit te dagen (Right to challenge). Het kan gebeuren: burgers die de gemeente uitdagen en denken dat zij publieke taken beter en goedkoper kunnen uitvoeren. Op bepaalde terreinen krijgen steeds meer gemeenten te maken met deze burgerinitiatieven. In de WMO is dit recht inmiddels zelfs opgenomen.

Na het bespreken van de standpunten en het analyseren van de christendemocratische uitgangspunten kan geconcludeerd worden dat de uitdaging wat betreft Right to challenge in de gemeente Barneveld aangegaan kan worden. Daarbij dient wel een kanttekening geplaatst te worden, namelijk in geval burgers niet de mogelijkheid hebben een initiatief te willen oppakken. Per (individueel) geval zal bekeken moeten worden of de betreffende kwestie zich leent om te 'challengen' en de burgers dit kunnen en willen oppakken.

Gespreide verantwoordelijkheid vindt het CDA derhalve erg belangrijk. Burgers hebben een eigen verantwoordelijkheid en kunnen niet alle verantwoordelijkheid van de overheid verwachten. Bovendien geeft het de burger een waardig bestaan indien zij zelf oplossingen aandraagt en een bijdrage levert aan de samenleving. Naast het feit dat de burger wel dit initiatief zelf moet nemen (van onder af), rijst daarnaast wel de vraag tot hoever deze eigen verantwoordelijkheid reikt. Right to challenge is een idee dat bij kan dragen aan een krachtige, zelfstandige en saamhorige samenleving. Echter, zoals eerder gezegd zijn er ook burgers die de uitdaging op geen enkele manier kunnen of willen aangaan. Dit kan verschillende oorzaken hebben, bijvoorbeeld dat burgers de nodige kennis en kunde ontbeert maar kan ook gelegen zijn in de fysieke ongemakken die een burger kan ervaren. Vanuit de gedachte van solidariteit mogen we deze groep burgers zeker niet vergeten en dient de overheid een vangnet voor deze burgers te moeten blijven bieden.

Vanuit het kernbegrip publieke gerechtigheid heeft de overheid hier een belangrijke taak en dient duidelijk en op rechtvaardige wijze aan te geven wat er voor de burger al dan niet mogelijk is. Om Right to challenge te stimuleren en te faciliteren zal de gemeente het beleid toegankelijker voor burgerinitiatieven moeten maken. Burgerinitiatieven kan men niet vergelijken met een professionele organisatie die al jaren ervaring heeft. Aanbestedingsbeleid dient hier op aangepast te worden zodat burgers de ruimte en inzicht krijgen om mee te bieden. Dit kan bijvoorbeeld concreet worden gemaakt door in een aanbesteding een extra clausule op te nemen waarin het recht van burgers om publieke taken zelf te organiseren is opgenomen. Daarnaast kan een gemeente naar ruimte en naar flexibiliteit zoeken om burgerinitiatieven op een andere manier te beoordelen, bijvoorbeeld door een lijst met voorwaarden op te stellen waaraan een initiatief aan moet voldoen. Deze duidelijkheid dient de overheid te geven en daar dienen burgers in de toekomst op te kunnen vertrouwen.

Ten slotte zal Right to challenge een bijdrage kunnen leveren aan het vergroten van saamhorigheid van burgers onderling. Als burgers samen optrekken en initiatieven ontplooiën om zo een gezamenlijk doel te realiseren zal dat ongetwijfeld de onderlinge band versterken. Dat betekent dan niet: zelf, samen, gemeente. Dat betekent én zelf, én samen én gemeente. Dat is samenleven!

Literatuur:

http://gemeentenvandetoekomst.nl/item/Geef-burgerinitiatieven-de-ruimte-6-tips_022619

http://www.maatschappelijkaanbesteden.nl/content.php?var_content=40

<http://www.stamm.nl/content/blog-right-challenge-ultiem-utopie>

<http://www.lsabewoners.nl/wp-content/uploads/2014/10/Stand-van-zaken-Right-to-Challenge-Buurtrechten-in-het-land-30102014.pdf>

<http://www.lsabewoners.nl/meer-over-buurtrechten/dossier-buurtrechten/>

<http://www.righttochallenge.nl/>

<http://horizontalisering.ning.com/profiles/blogs/right-to-challenge-in-nederland-een-blik-over-de-noordzee>

<http://mycommunity.org.uk/>

https://www.cda.nl/fileadmin/CDA/Documenten/2014/CDA_metagroepen.pdf

CDA WI Wetenschappelijk Instituut: Naar een vitale samenleving. Het CDA en de maatschappelijke onderneming, Den Haag, december 2013, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

CDA WI Wetenschappelijk Instituut: Mens, waar ben je? Een verkenning van het christendemocratische mensbeeld, Den Haag, december 2011 (tweede bewerkte druk), Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

CDA WI Wetenschappelijk Instituut: Waardevast. Over de uitgangspunten van het CDA, Den Haag, maart 2011, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

CDA BSV Bestuurdersvereniging: Het CDA-gedachtegoed. Een praktische handreiking voor lokale en provinciale CDA politici: Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf bv, april 2009.